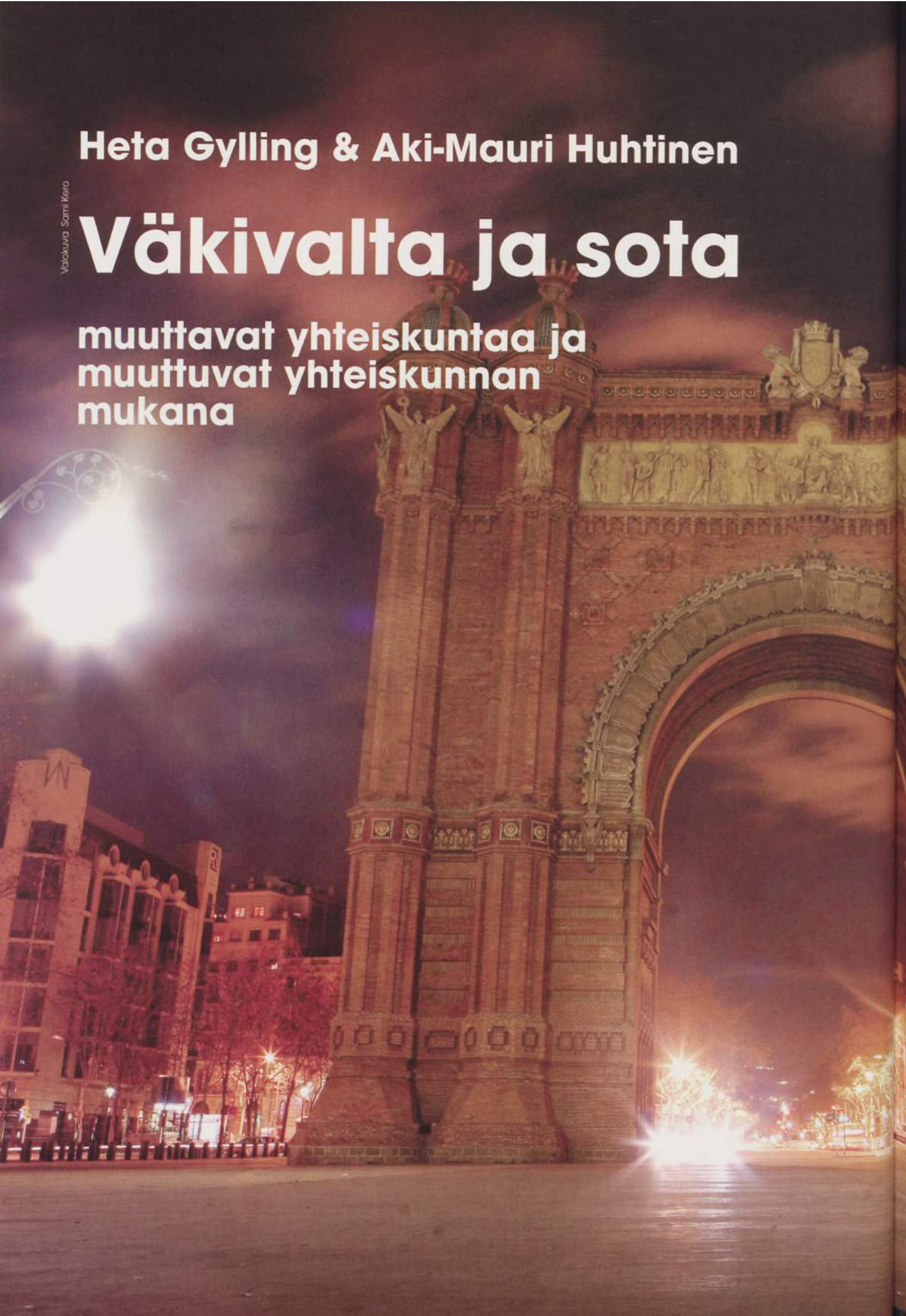

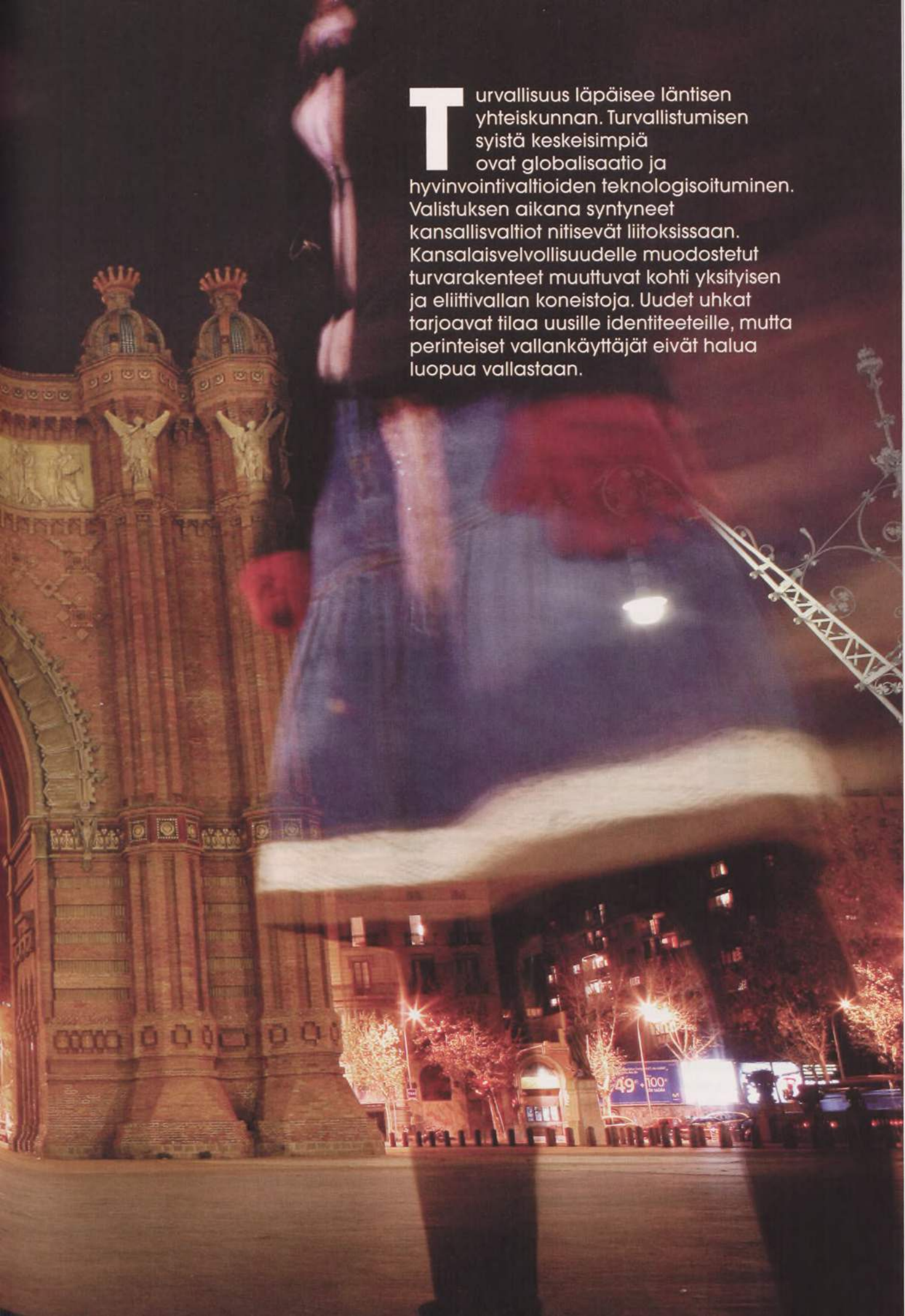
Heta Gylling & Aki-Mauri Huhtinen

Valokuva Sami Kero

Väkivalta ja sota

muuttavat yhteiskuntaa ja
muuttuvat yhteiskunnan
mukana

A night photograph of a person in a blue dress and red hat holding a large, illuminated Finnish flag in front of a Gothic building. The building has two prominent towers with golden statues on top. The scene is lit with warm streetlights and the cool blue of the flag.

Turvallisuus läpäisee läntisen yhteiskunnan. Turvallistumisen syistä keskeisimpiä ovat globalisaatio ja hyvinvointivaltioiden teknologisoituminen. Valistuksen aikana syntyneet kansallisvaltiot nitisevät liitoksissaan. Kansalaisvelvollisuudelle muodostetut turvarakenteet muuttuvat kohti yksityisen ja eliittivallan koneistoja. Uudet uhkat tarjoavat tilaa uusille identiteeteille, mutta perinteiset vallankäyttäjät eivät halua luopua vallastaan.

**Yleissotilaan sijasta
nojataan median,
juridiikan, logistiikan
ja tietoteknologian
ammattilaisiin. Sota
muuttuu erikoisjoukkojen
toiminnaksi.”**

Yhteiskunnallinen muutos muuttaa sosiaalisia suhteita ja siten myös väkivaltaa ja sen ääri-ilmentymää eli sotaa. Voimankäytön perinnettä on nimitetty reaali politiikaksi, geopolitiikaksi tai voimapolitiikaksi: ”soturihengessä” diplomatia ja politiikka ovat välineitä voittaa aikaa oman aseman parantamiseksi suhteessa kilpailijaan. Toiminnan tavoite on toisen alistaminen fyysisellä vallalla. ”Taisteluparadigman” maskuliinista maailmankuvaa höystävät konservatismi ja keskiluokkaisuus.¹ Uskotaan, toisin kuin ”yliymmärtäväinen” liberaali egalitarismi, rangaistuksen voimaan. Kuten John Kekes huomauttaa, tärkeintä on, ettei syyllinen selviä rangaistuksesta – senkin uhalla että joskus syyttömät joutuvat rangaistuksi.²

Turvallisuustoimijoiden elitisoituminen ja privatisoituminen kantaa nimeä ”kauppiashenki”. Tavoitellaan neuvottelemalla, sovittelemalla, juonittelemalla sekä kauppaa käymällä kilpasilla olevien osapuolten yhteistä etua, usein kolmannen kustannuksella. ”Hallinto- ja politiikkaparadigman” feminiinistä maailmankuvaa värittää ympäristö- ja etnisyystiETOisuus.

Soturi sotilaan klassisena lähtökohtana perustui surmaamisen muutosriittiin, erityistaitoihin yhteisön hyväksi. Nuoresta miehestä kasvatettiin soturi, jota seurasi vala ja lupaus taistella yhteisön puolesta. Tulikaste teki miehestä soturin.³ Tänäpä teknologisessa taistelutilassa sankaruus ja rituaalinen kasvokkain tappaminen ovat

historiaa. Taiston loisto katoaa järjestelmällisellä demystifikaatiolla, jossa sodan näyttämövarusteet, naamiot ja roolit käyvät turhiksi. Teknologia ja kustannushyöty sekä julkisuuskuva määrittelevät sotaa. Jumalan ja kohtalon äärimmilleen venytetty varmuus, johon uskonto antoi lupauksen, korvautuu teknologian lupauksella. Teknologia astuu sodan uskonnollisuuden tilalle.⁴

Asevelvollisuusarmeijat perustuvat koko yhteiskunnan velvollisuuteen osallistua sodan eri muotoihin. Aiemmin saattoi tavallinen, kouluja käymätön kansalainen löytää alhaisen teknologian taistelulentiltä itselleen auttajan tai sankarin roolin, jota rauhan ajan yhteiskunta ei tarjonnut. Kirvesmiehestä syntyi ”koskela” ja karjapiiastalotta tai sairaanhoitajia. Nyt ammattilaiset hoitavat ka-pealla sektorilla asevoimien tehtäviä eikä koulutuksen ulkopuolisia toimintamahdollisuuksia ole.⁵

Globaali talous ja sen materialisoima teknologia hallitsevat yhä enemmän väkivaltaa ja sodankäyntiä. Sotilasorganisaatiot muuttuvat yhä riippuvaisemmiksi teknologiyhteyksien asehankkeiden rahoituksesta. Yrityspolitiikka sanelee implisiittisesti myös sotilaallisen voiman organisoitumista. Ammattiarmeijat ollaan ottamassa käyttöön lähes kaikissa länsimaisissa asevoimissa. Yleissotilaan sijasta nojataan median, juridiikan, logistiikan sekä tietoteknologian ammattilaisiin. Puhdas sota muuttuu erikoisjoukkojen toiminnaksi.⁶

Afganistanin ja Irakin sotilasoperaatiot ovat tästä hyviä esimerkkejä. Yhtä perinteistä hampaista varpaisiin huipputeknologialla varustettua eliittisotilasta huoltavat kymmenet tukihenkilöt. On tavallaan palattu ritareihin 1800- ja 1900-luvun alkupuoliskon kansanarmeijoiden ”lihaa” tuhlaavista massataisteluista. Vaikka Israel käyttikin perinteisiä aseita ja maajoukkoja kukistaakseen Hizbollahin sissisoluja Libanonin maaperällä, kaiken ytimessä olivat erikoisoperaatiot, joihin sisältyi tekstiviestihyökkäyksiä ja sähköpostihäirintää, huipputeknologisia ohjusiskuja ja tiedustelusatelliitteja.

”Blog - klik” ja olet mukana väkivallassa

Yhdysvaltalainen Colby Buzzell nousi uuden ajan sotilaan identiteetin ääneksi kirjoittamalla blog-sivuja suoraan Irakista.⁷ Kirjaksi muutetuissa tarinoissa nuori sotilas kuvaa kirosanujen värittämänä sitä arkea, jota mediayhtiöt eivät meille välitä.⁸ Buzzellin maailmankuva on sekava ja pirstaleinen; syytä sodalle ja omalle toiminnalle on vaikea tunnistaa. Mielikuvat ja todelliset arvot vaihtavat paikkaansa. Buzzellin tapaiset sotilaat ovat vakava ongelma yhä enemmän maineenhallinnan kanssa kamppaileville hallituksille ja asevoimille.

Kun aseiden teho ja etäisyys tapettavaan kohteeseen kasvavat, suhde tappamiseen muuttuu. Vaikka mediaa ei voida syyttää väkivallan lietsonnasta, elokuvat ja videopelit osaltaan ovat luomassa informaatioajan väkivaltaa. Yhdysvallat tarjoaa koululaisille mahdollisuuden sekoittaa fantasia ja todellisuus muuttamalla koulun käytävät ampumaradoiksi.⁹ Lasten yksinäisyys, nettiriippuvuus ja

peliparanoia muovaavat osaltaan uuden ihmisen identiteettiä aikamme väkivallan muotojen hyväksymiseen.¹⁰

Informaatioajan turvallisuusvaltion tukipuihin kuuluu johtajien terrorismiretoriikka: "Terrorismi mahdollistaa arkeemme mediaspektaakkelin".¹¹ Enemmän kuin fakta terrorismi on mieleemme pelkotila, joka kuvastaa joukkotuhoaseiden, kemiallisten aineiden, pommien ja ympäristösaasteiden sotkeutumista ihmisen pahan tarkoituksen keinovalikoimaan.¹²

Uusien uhkien ilmestyminen lisää kansalaisten epävarmuutta ja turvattomuutta. Usein vaaditaan viranomaisten puuttumista asiaan. Kun viranomaisten valtaa kasvatetaan turvallisuuden nimissä, tiedotusvälineiden vahtivastuu korostuu. Syntyy pelon ja kontrollin kehä. Viranomaiset käyttävät uutta teknologiaa saattaakseen kansalaisten elämän yhä läpinäkyvämmäksi ja paljastaakseen uusia riskejä. Samalla turvallisuusorganisaatiot saavat uusia tehtäviä ruuhkaksi asti. Syntyy virhearviointia, jotka johtavat median ylikuumentuneeseen valvontaan.

Tiedotusvälineet ovat saaneet lisää valtaa kansalaisyhteiskunnan turvallisuuden ja viranomaisten laajentuneiden valtuuksien vahtijoina, mutta ne perustavat toimintansa taloudelliseen voittoon. Kun markkinavoimat kohtaavat julkisen sääntelyn ja laajentuneet viranomaisvaltuudet, syntyy törmäys, jossa maailma näyttää uutisten katsojalle ja ruohonjuuressa elävälle kansalaiselle yhä pelottavammalta paikalta. Negatiiviset uutiset, poikkeavat tapahtumat, esimerkiksi poliisin epärehellisyys tai rauhanturvaajan haavoittuminen omien laukauksista, kauhistuttavat ja koskettavat. Kun väkivaltaa, sotaa ja rikollisuutta uutisoidaan yhä enemmän antaen niille selkeät kasvot, lisääntyy yleinen turvattomuus.¹³

Väkivalta ei ole rationaalista

Turvallisuuden turvaamistavat riippuvat siitä, pidämmekö väkivaltaa synnä vai seurauksena. Kuvittelemme rationaalisuuden ohjaavan meitä. Läpi länsimaisen historian sotilaskulttuuri on perustunut yksityiskohtaisiin sääntöihin, pikkutarkkaan suunnitteluun ja muodollisuuksiin. Väkivaltatilanteissa kuitenkin kaikki muuttuu: tunteet ja vietit ottavat vallan. Tosiasiassa kaikista järkevästä vallinnan mahdollisuuksista huolimatta valitsemme lopulta sen vaihtoehdon, joka tuottaa meille riittävän tyydytyksen kaikesta rationaalisuudesta huolimatta. Vanha totuttu tapa korvaa vaihtoehtojen pohdiskelun.¹⁴

Liberalistis-milliläinen¹⁵ tulkinta rationaalisuudesta yhtyy oletukseen arvojen erilaisuudesta, yksilöiden oikeudesta mielipidevapautteen yhteiskuntakehityksen edellytyksenä. Rationaalisuutta ei sidota väitteiden sisällön rationaalisuuteen, vaan siihen, onko henkilön päätely johdonmukaisesti rationaalista, eli onko hänen päätelensä premisseistä johtopäätökseen looginen. Israelilaiset, jotka uskovat saaneensa maansa suoraan Jumalalta, ajattelevat – lähtöoletustensa perusteella – johdonmukaisesti halutessaan puolustaa pyhää omaisuuttaan.

Ongelmana on premissien todenperäisyys. Jos kes-

kustelun toinen osapuoli ei hyväksy lähtöoletusten todenperäisyyttä, hänen on mahdotonta hyväksyä puhujan rationaalisuutta. Vaikka päätely olisikin johdonmukaisuudessaan rationaalinen, voimme pitää puhujaa itseään irrationaalisenä hänen uskomustensa tähden.

Kylmän sodan aikainen molemminpuolinen yritys "vapauttaa" Afrikan maita on hyvä esimerkki siitä, miten omien päämäärien näkeminen oikeina, yhdistettynä piittaamattomuuteen toisista, voi johtaa valtioiden totaaliseen romahdukseen. 50-luvun loppupuolella näytti siltä, että Kongo olisi kallistumassa neuvostoleiriin. Pääministeri Patrick Lumumban kilpailijat olivat kuitenkin onnekkaita, sillä CIA päätti puuttua peliin. Myrkytysjuoni ei silti toteutunut, vaan Mobutu Sese Sekon sotilaat pahoinpitelivät Lumumban kuoliaaksi. Valtaan päästyään Mobutu saattoi vapaasti hyötyä kylmän sodan asetelmista Yhdysvaltain ruokkiessa diktaattorin ahneutta. Kongosta tuli Zaire, maan infrastruktuuri jatkoi rapistumistaan ja kansa kurjistumistaan. Mobutu käytti avustusmiljoonat, maailmanpankin lainat ja maan rikkaudet omiin tarpeisiinsa. Tänä kesänä Kongossa järjestettiin ensi kertaa vaalit, mutta väkivaltaisuudet ovat arkipäivää. Elinikäenuste on 52 vuotta, 80 prosentilla kansasta on vain satunnaisia tuloja, lukutaidottomuus kasvaa, AIDS tappaa ja paiserutto ja unitauti ovat palanneet. Ja länsi tuki vuosikymmenet tässä maassa miestä, joka rakennutti kotikylänsä viidakoon valtaisan kiitoradan, jotta saattoi käydä Air Francelta vuokraamallaan Concordella hammaslääkäriä Pariisissa.¹⁶

Arkkipiispa Paarma kirjoitti Pyhästä Maasta (HS 2.8.2006) oivaltamatta, että aggression siemen kylvetään juuri silloin, kun joku tai jotkut julistavat jonkin asian tai paikan pyhäksi.¹⁷ Julistuksessa järki katoaa, minkä jälkeen usein ei olekaan muuta vaihtoehtoa kuin väkivalta. Nykyään väkivaltaa voidaan manipuloida mediassa. Hizbollah hyödynsi Israelin aloittaman väkivallan. Raunioiden ja ruumiiden mediaspektaakkelissa oli samanlaista makua kuin Jessica Lynchin tapauksessa tai Romanian Timisoarassa, jossa sielläkin raahattiin ruumiita ruumishuoneelta – ja otetut kuvat upposivat länsimaisiin lehtiin kontrollittia.¹⁸

"Herra valkoinen T-paita" sekä "Vihreä Kypärä" seikkailivat Libanonista maailmalle levinneissä pelastuskuvissa. Human Rights Watch esitti kovaa kritiikkiä maailman mielipiteen puolelleen saanutta Hizbollahia kohtaan.¹⁹ Siviilien sekaan kätkeytyminen, siviiliuhrien lavastaminen sekä moraaliton lymyily tuomittiin ankarammin kuin Israelin voimapolitiikka.

Kun vakavan konfliktin taustalla on usko oman, erilaisuutta suvaitsemattoman maailmankuvan oikeellisuuteen, uskomukset yritetään pukea objektiivisilta kuulostaviksi väitteiksi välittömistä uhkakuvista. Näin ne myydään omille kansalaisille. Ne, jotka luottavat vallassa oleviin auktoriteetteihin, vakuuttuvat toiminnan oikeellisuudesta uskon avulla. Kun Bush kertoi amerikkalaisille maailmanrauhan olevan vaakalaudalla, "koska uskomme Irakilla olevan joukkotuhoaseita", lojailit äänestäjät käänisivät mielessään uskomisen tietämiseksi. Heidän us-

kollisuudessaan johtajan usko on samaa kuin tieto, eikä sitä voi kyseenalaistaa kyseenalaistamatta omaa rationaalisuutta. Perustelemattomasta uskomuksesta syntyy rationaalinen ja väistämätön velvollisuus väkivaltaan.

Taistelu maailmankuvista

”Meidän puolellemme tai meitä vastaan” on aikamme binaarista logiikkaa. Terrorismi ja pelko työn tai aseman menetyksestä johtavat epävarmuuden filosofiaan, joka purkautuu silmittömänä väkivaltaana. Paniikin, haavoittuvuuden ja kivun representaatiot ohittavat sosiaalisen oikeudenmukaisuuden diskurssin.²⁰

Bushilais-amerikkalainen ennaltaehkäisemisen ajattelumalli on kuitenkin sisäisesti ristiriitainen.²¹ Perinteisiin demokratiakäsityksiin kuuluu oletus moniarvoisuudesta, jota ei voida oikeutetusti pakottaa yhteen ”meidän arvomme” muottiin. Jos demokratia otetaan vakavasti, sotiminen oman maailmankuvan puolesta muuttuu sangen kyseenalaiseksi tilanteissa, joissa se ei ole uhattuna. Vaikka kokisinkin naapurini suvaitsemattoman uskonnollisuuden uhkaksi omalle vapaamielisyyden ihanteelleni, siitä ei seuraa, että – demokraattisessa yhteiskunnassa – olisin oikeutettu häätäämään naapurin reviiriltäni. Voin toki yrittää vakuutella häntä vapaamielisyyden eduista, mutta mikään vakavampi yritys puuttua hänen ajattelunsa ei ole mahdollinen. Jos suvaitsemattomuuteni vaatii minua puuttumaan toisen autonomisen yksilön tekemisiin, voin saman tien myöntää, etten usko demokratiaan enkä mielipiteen ja uskonnon vapauksiin.

Tämä pitäisi myös bushilaisen Amerikan myöntää kaikessa sotaintoilussaan. Eivät amerikkalaiset ole puolustamassa amerikkalaisia sen enempää kuin maataankaan. He näkevät uhkakuvana kaiken, mikä poikkeaa konservatiivis-uskonnollisesta eetoksesta. Perusideologialtaan he eivät poikkea kenestäkään muusta fundamentalistis-konservatiivista, jonka maailma rakentuu sisällöllisille totuuksille.

Päivittäin noin 25 miljoonaa sotilasta palvelee maapallolla erilaisia valtioita, yhteisöjä ja heimoja. Heistä 97 prosenttia on miehiä. Naisten asema asevoimissa onkin riippunut enemmän poliittisista ja kulttuurisista tekijöistä kuin taktisista tai operatiivisista tekijöistä. Länsimaisissa kulttuureissa vallitsee ajatus, että maskuliinisuus yhtyy taisteluvalmiuteen. Poikien ja miesten kulttuuriin kuuluu tiettyjen testien läpäisy, joka tekee pojista miehiä ja miehistä sotilaita. Länsimaisessa kulttuurissa mies on suorittaja. Ajatus niin fyysisen kuin psyykkisenkin kivun sankarillisesta kestokyvystä on syvästi juurtunut amerikkalaiseen mieskulttuuriin. Ajattelumalli tulee vastaan jatkuvasti esimerkiksi urheilussa. Länsimaisissa sotilasakatemioiden miehisyyden ideaa toteuttamattomat henkilöt kuulevat solvauksia siitä, että ovat ”naisia, pehmeitä tai heikkoja.”²²

Uusin sotateknologia nähdään perinteisen miehisen rationaalisuuden jatkeena, ensisijaisena sodankäynnin muotona, jossa sotilaista on tullut feminiinisiä, vailli-

naisen rationaalisuutensa takia suojelun kohteita.²³ Uusin sotateknologia näyttää vastaavan myös uudenlaista näkemystä rationaalisuudesta, joka on maskuliinista, matemaattista, instrumentaalista ja emootiotonta.²⁴

Tähän liittyy toinen amerikkalainen virhepäätelmä: käsitys omasta erinomaisuudesta. Oletettu rationaalisuus ja teknologia, joka ikään kuin itsestään hoitaa sotimisen, on kuitenkin rationaalista vain omassa sisäisessä välineellisydessään. Kaikki on luotu ja otettu käyttöön omien, tunteisiin ja uskonnollis-kansallisiin uskomuksiin perustuvien illuusioiden toteuttamiseksi. Hävitys ja tuho yritetään naamioida teknologiseksi tehoiskuiksi, jotka muistuttaisivat enemmän shakkipeliä kuin sotaa. Tarkoituksena on, että vastapuoli, väärän ideologian edustaja, tuntee tuskaa kuten intohimoinen peluri hävitessään – siviiliväestölle vaarattomissa olosuhteissa. Tässä silminkääntötempussa siviilit, siinä missä poliitikotkin, edustavat juuri sitä erilaista epäamerikkalaista maailmankuvaa ja elämäntapaa, joka ennen koko prosessin alkua näyttyi uhkaavana.

Vaikka perinteisissä sodissakin sotilaat ovat aina olleet käskytysketjujen välikappaleita, maailmansodissa useimmat tiesivät tehtävänsä, tunsivat, miksi ja missä olivat. ”Ryan” ja ”Ivan” olivat toisen maailmansodan pyörteissä usein vailla tarkkoja tietoja sodan kulusta, mutta heidän motiivinsa osallistua rakentuivat selvemmille perusteille nyky-Irakin ”Johnilla” tai ”Mahmudilla”. Irakin sodassa rivisotilaita värvättiin oloihin, joista heillä ei ole mitään ymmärrystä. Patrioottisina amerikkalaisina tämä ostoväki voi uskoa tehtävänsä tärkeyteen, mutta rationaalisina yksilöinä he eivät tajua tilanteensa logiikkaa: ”Irakin invaasioon valmistautuneena sotilaina sanat *shock and awe* – pelotella hengiltä – koskettivat syvästi psyykettäni. Kun olimme valmistautumassa lähtöön, vaikutti siltä kuin kaksi supervaltaa olisi rikkomassa juuri niitä sääntöjä, joiden noudattamista vaativat muilta. Ilman YK:n suostumusta, jättäen huomiotta omien kansalaistensa vetoomukset, Yhdysvallat ja Britannia tunkeutuivat Irakiin. *Shock and awe*? Kyllä, sanat kuvasivat täydellisesti tunteitani, kun ryhdyimme tehtäväämme, joka edusti vain tekopyhyttä, ei oikeudenmukaisuutta.”²⁵

Sota ja rauha sulautuvat toisiinsa

Kun maailman mediakatse fokusoitiin heinä–elokuussa 2006 Libanonin alueelle, näkymättömiin haihtuivat kysymykset Sudanin, Tshetshenian tai Kongon tilanteista. Postkolonialismissa on ajautettu tilanteeseen, jossa perinteinen käsitys sodasta rauhaan päättyvänä ihmisen kulttuuriin kuuluvana toimintana ei enää ole ratkaisu mihinkään. Yhdysvaltojen oikeutus postkolonialististen sotien tukemiselle ei perustu ajatukseen oikeudenmukaisuudesta, jossa jokaisella on oikeus puolustaa itseään itsessään. Yhdysvalloissa kansallisuuden määrittely tapahtuu valtiorajojen ulkopuolella, kun taas eurooppalaisissa valtioissa kansallisuus on kansallisvaltion sisäistä aihetta.

Suomalaisen kulttuurin ytimessä oleva asevelvollisuus

voidaan nähdä äärimmäisenä vastakohtana Yhdysvaltojen kansallisuusajattelulle, jossa vapauden ja demokratian nimissä yritetään pakottaa muut hyväksymään oma, nykyään konservatiivinen ideologia samalla edistäen omia kauppapoliittisia intressejä. Samanlaista, vaikkakin sisällöllisesti erilaista, nationalismia edusti Neuvostoliitto toisesta maailmansodasta lähtien, pyrkiessään ”vapautamaan” kansalaisia kapitalismin ikeestä.

Yhdysvallat edustaa perinteistä maskuliinista ulkopolitiikkaa suhteessa asevoiman käyttöön, kun taas eurooppalaiset valtiot ja erityisesti Pohjoismaat, ovat feminiinejä toimijoita ”aseettomina” rauhanturvaajina. Eurooppalaiset valtiot kelpaavat siivoamaan miehen jälkiä maailman turuilla. Suomi siis toimii feminiinisenä asevoiman käytössä valtion rajojen ulkopuolella. Tämä ei merkitse sitä, että suomalaisen yhteiskunnan ja ihmiskäsityksen ytimessä ei olisi suhdetta myös väkivallan perusmuotoihin. Sukupuoli ei takaa väkivallattomuutta tai moraalista paremmuutta.

Puolustusministerimme nosti julkisuuteen 2.11.2006 kaksi vaihtoehtoa sotilaallisen turvallisuuden tulevaisuudesta: joko lisää rahaa maan puolustamiseen tai liittoudumme Natoon. Jos valtion eliitti, poliittinen johto ja voimainstituutioiden johto alkaisivat ajaa Suomea Natoon, muuttuisi näkökulma kansallisuuteen radikaalisti. Yksi vaihtoehto voisi olla siirtää turvallisuus kansalaisvelvollisuudeksi ja antaa yksilöille oikeus tietää, mitä maanpuolustuksemme sisällä suunnitellaan ja millaisia arvovatkaisuja ollaan tekemässä. Organisaatioiden läpinäkyvyys paranisi. Ja kansalainen voisi edelleen veronmaksun kautta tai työllään palvella yleisen turvallisuuden ja maanpuolustuksen ylläpittoa.

Viihteet

1. Puukka 2005.
2. Vrt. Keegan 2005 & Greene 2006.
3. Helin 2006, 38.
4. Helin 2006, 70.
5. Grossman 1996.
6. Vrt. Coker 2002.
7. Vrt. Buzzell 2005.
8. Vrt. Paul & Kim 2004.
9. Grossman 1996.
10. Viihteellisen teknologian ja väkivallan uudesta suhteesta oiva esimerkki on Gus van Santin elokuva *Elephant* vuodelta 2003.
11. Giroux 2006, 12–14.
12. March 2005, 73.
13. Sipilä 2006.
14. March 2005, 102.
15. Ks. Mill, J.S. 1975.
16. Ks. esim. Wrong 2001.
17. Vrt. www.ourjerusalem.com.
18. Vrt. www.eureferendum.blogspot.com/
19. Vrt. www.hrw.org/english/docs/2006/08/05/leban013921.htm.
20. Giroux 2006, 22–24 & 76–77.
21. Dershowitz 2006.
22. Goldstein 2005, 265.
23. Masters 2005, 112–132.
24. Gray 1997, 70.
25. Predmore 2003.

Kirjallisuus

- Buzzell, Colby, *My War. Killing Time in Iraq*. Putnam, New York 2005.
- Dershowitz, Alan N., *Preemption. A Knife that Cuts Both Ways*. Norton, New York 2006.
- Coker, Christopher, *Waging War Without Warriors? The Changing Culture of Military Conflict*. IISS Studies in International Security. Rienner, London 2002.
- Eräsaari, Risto, Objektivisuus, asiantuntijat ja instituutiot. Teoksessa *Kollektiivinen asiantuntijuus*. Toimittanut Jaana Parviainen. Tampere University Press, Tampere 2006, 19–54.
- Giroux, Henry A., *Beyond the Spectacle of Terrorism. Global Uncertainty and the Challenge of the New Media*. Paradigm, London 2006.
- Goldstein, Joshua S., *War and Gender. How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Gray, C. H., *Postmodern War. The New Politics of Conflict*. Guilford, New York 1997.
- Greene, Robert. *The 33 Strategies of War*. Viking, New York 2006.
- Grossman, David, *On Killing. The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*. Little, Brown & co., Boston 1996.
- Helin, Janne, *Maa vahva, Jumala väkevä. Pyhä talvisota ja Kotimaanlehdten myyrit vuosina 1939–1941*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, 2006.
- Johnson, Craig E., *Meeting the Ethical Challenges of Leadership. Casting Light or Shadow*. 2. p. Sage, London 2005.
- Keegan, John, *Sodankäynnin historia (A History of Warfare, 1993)*. Suom. Jouni Suistola. Ajatus, Jyväskylä 2005.
- March, James G. & Thierry Weil, *On Leadership*. Blackwell, London 2005.
- Masters, Christina, Cyborg Soldiers and Militarized Masculinities. *International Journal of Politics*, 7, 2005.
- Mill, J. S., *On Liberty* (1859). Toim. R. Wollheim. Oxford University Press, Oxford, 1975.
- Paul, Christopher & James J. Kim, *Reporters on the Battlefield. The Embedded Press System in Historical Context*. Rand, Santa Monica 2004.
- Pinch, Franklin C. et al, *Challenge and Change in Military. Gender and Diversity Issues*. Canadian Defence Academy, Kingston 2004.
- Predmore, Tim, We are facing death in Iraq for no reason. *The Guardian* 19.9.2003. www.guardian.co.uk/Iraq/Story/0,2763,1045345,00.html
- Puukka, Ilkka, *Valtapelit hallinnossa. Tapaustutkimus sotilaskulttuurin puolustuksesta puolustushallinnon uudistamisessa*. Suomen Mies, Helsinki 2005.
- Sennett, Richard. *The Culture of the New Capitalism*. Yale University Press, New Haven 2006.
- Sipilä, Jarkko. Onko nopeutuva ja ärhäköityvä media uhka? Teoksessa ”Tulevaisuuden turvallisuus: pirstalaista kokonaisuuteen” *Tieto – mahdollisuus, uhka vai turva?* Toim. Kati Rantala & Sirpa Virta. Poliisiammattikorkeakoulu, Helsinki 2006, 90–109.
- Verhaeghe, Paul. *Rakkaus yksinäisyyden aikana*. (Liefde in tijden van eenzaamheid) Suom. Janne Kurki. Apeiron Kirjat, Vantaa 2006.
- Wrong, Michaela, *In the Footsteps of Mr. Kurz*. Fourth Estate, London 2000.